

INFLUENȚA GREACĂ ÎN DISPUTELE ISTORIOGRAFICE DIN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Leonidas Rados

Iași

Influența greacă a constituit una dintre temele predilecte ale dezbaterilor de idei din societatea românească a celei de-a doua jumătăți a secolului XIX, fiind asemănată de către majoritatea formatorilor de opinie din țară cu o forță devastatoare care a penetrat și alterat structurile tradiționale autohtone. Nota dominantă a discuțiilor era critică, acuzatoare, fapt firesc dacă luăm în considerare sindromul „Vechiului Regim”, deosebit de activ în rândurile intelighenției românești de formație apuseană¹. Centrul de greutate cădea pe epoca fanariotă, făcută responsabilă, pe lângă acele probleme unanim condamnate², de un set întreg de complexe și neîmpliniri ale românilor, de starea deplorabilă în care se afla țara chiar la jumătate de veac după alungarea principilor fanarioți și impunerea domniilor pământene.

În ciuda imaginii de monolit pe care critica înrâuririi grecești o oferă la o primă lectură, este totuși sesizabil pluralismul perspectivelor critice ale diferiților actori, unii având curajul, în acea dificilă epocă a regenerării naționale, de a susține faptul că în parte influența culturii grecești a fost benefică spațiului românesc, fie și doar în câteva registre³.

¹ Tema influențelor externe era una de interes pentru elita culturală română. Nu trebuie uitat faptul că societatea Junimea stabilise pentru ciclul de prelecțiuni pe anul 1875 tema *Înrâuriri asupra poporului român*. Programul prelecțiunilor trebuia să țină seama de posibilitățile teoretice ale vorbitorilor, dar și de unitatea tematică a ciclului și cuprindea, duminică după duminică, conferințe despre influențele bizantină, slavă, turcă, polonă, fanariotă, franceză și germană, fiind implicați P. Verussi, Gh. Panu, A. Lambrior, Șt. Vârgolici, Vasile Pogor, A. D. Xenopol, Iacob Negruzzi și, în fine, Mihai Eminescu. Evident, programul nu a fost respectat, din diverse motive, așa că P. Verussi a vorbit despre influența bizantină, iar Șt. Vârgolici despre cea fanariotă. Vezi amănunte în Leonidas Rados, *Societatea Junimea și interesul pentru studiile bizantine*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași”, XLI, 2004, p. 513-528.

² Fiscalitatea excesivă și arbitrară, depopularea satelor, scăderea forței economice și militare, etc.

³ Bunăoară, Ion Heliade Rădulescu sesiza beneficiile pe care influența greacă le-a adus spațiului românesc: contrabalansarea influențelor nefaste ce veneau „de la poloni și unguri”, dar mai ales stoparea intrigilor boierești, prin identificarea inamicului comun în persoana domnului sau

Originea discursului antifanariot se poate stabili la cumpăna veacurilor XVIII-XIX, în contextul raportării la Europa civilizată și superioară, percepută ca nou model politic și cultural, un timp în care inteligența română formată la școlile europene respinge ferm normele „Vechiului Regim”⁴ și condamnă fanariotismul⁵. În mod evident, cristalizarea noii ideologii a fost facilitată, după 1821, de însăși neputința fanarioților de a concepe un plan coerent de apărare⁶. În decurs de câteva decenii antifanariotismul traversează scena politică, unde a prins viață, și devine tot mai prezent în spațiul istoriografiei⁷. Este o certitudine că discursul antifanariot, prezent public mai ales în momentele cu încărcătură patriotică și națională (1848, 1859, etc.), când se făcea necesară stimularea spiritului comunitar, este utilizat – pe alocuri instinctiv, pe alocuri programatic – pe post de supapă pentru reconcilierea internă⁸ și identificarea unui inamic străin patriei⁹.

A doua jumătate a secolului XIX este perioada în care s-au definit principalele opțiuni în ceea ce privește perspectivele societății românești și s-au înregistrat reforme și mutații multiple. Pe plan istoriografic, dominantă acestui timp nu este, cum sublinia Aron Densușianu, știința bine definită, instituționalizată, ci cultura în sens larg, cu numeroase valori ce converg spre a da sensul preocupărilor

boierului grec. Cf. Ion Heliade Rădulescu, *Instituțiile României*, București, Guttenberg, 1894 (publicată postum de fiul său), p. 56-57.

⁴ Asupra primilor ani de după 1821, vezi Mircea Anghelescu, *Lectures et attitudes romantiques dans la société roumaine au début du XIX-e siècle*, în „Synthesis”, II, 1975, p. 97-105.

⁵ Antifanariotismul nu a fost apanajul exclusiv al mediului românesc. Textele călătorilor străini (a se citi occidentali) care au tranzitat spațiul nord-dunărean manifestă puternic dimensiunea antifanariotă, chiar dacă nu tocmai în accepțiunea românească a termenului. De altfel, aceste relatări de călătorie au fost utilizate ca izvoare echidistante și obiective de către promotorii curentului antifanariot, instrumente ce confereau discursului un plus de credibilitate mai ales în disputele culturale interne. Dar nici istoriografia elenă nu a scăpat de clișeele antifanariote, mai ales că unii fanarioți nu aderaseră imediat la idealurile de libertate pe care le proclamase mișcarea de la 1821.

⁶ Chiar înainte de 1821, dar cu atât mai mult după revoluție, poziția fanarioților nu era una de invidiat. Ei se aflau sub controlul strict al Porții și în centrul criticilor diasporei grecești din Europa luminată, dar și a revoluționarilor greci, așa că lipsa lor de reacție la discursul antifanariot din Principate este explicabilă.

⁷ Îmbogățirea istoriografiei cu un nou discurs, cel antifanariot, pare mai vizibilă odată cu deceniul IV, trecându-se de la nivelul polemic la cel analitic. Cf. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, 1987, p.63.

⁸ În același scop, alte culturi balcanice și-au identificat inamicul în Imperiul Otoman. Situația Principatelor era diferită, căci statutul lor juridic nu fusese același cu al Greciei sau Bulgariei, integrate efectiv statului otoman. Ca atare, de toate neîmplinirile românilor nu se putea face vinovat turcul, ca în cazul naționalismelor grec sau bulgar, căci acesta se afla prea departe, și s-a recurs la înfierarea fanariotului, mai la îndemână și implicat direct în gestionarea vieții Principatelor vreme de mai bine de un secol.

⁹ Discursul antifanariot funcționa printr-o eficiență tehnică de limbaj: alimenta o idee, pentru a asigura, prin antiteză, succesul și perenitatea alteia; acuzarea fanarioților, ca alteritate purtătoare de diferit, viza supraevaluarea grupului generator de discurs. Cf. Mihai Chioveanu, *Acuza de fanariotism: atitudini post-politice și alterități fictive în structurarea identității naționale și culturii politice la români*, în „Xenopoliana”, VIII, 2000, nr.1-4, p. 63.

majore ale epocii¹⁰. Mulțimea proiectelor era viciată de caracterul limitat al realizărilor, pentru că multe inițiative erau grav compromise de lipsa mijloacelor; mai mult, istoricii vremii erau angrenați – poate excesiv – și în lupta politică, ceea ce reducea sau chiar anula rezultatele obținute de istoriografie¹¹.

Într-un context fluid, cu modificări de substanță în plan politic, necesitatea solidarităților etnice devenea mai evidentă decât în perioada anterioară, discursul antifanariot pliindu-se pe imperativele momentului, câștigând un plus de coerență și fiind mai atent construit de intelighenție. Domnia lui Al. I. Cuza nu reprezintă un punct terminus al acestui tip de discurs violent (prin campaniile de presă ocazionate de măsura secularizării averilor mănăstirilor închinată)¹² nici măcar în spațiul public, cu atât mai mult în registrul istoriografic. Dimpotrivă, abia către sfârșitul secolului, mulțumită restituțiilor unor specialiști recunoscuți și avizați ai domeniului, ca neoelenistul Constantin Erbiceanu, sau unor istorici de calibru, precum A.D. Xenopol și N. Iorga, cercetarea epocii fanariote și a influențelor grecești capătă mai multă obiectivitate, corectând și calmând întrucâtva, dar fără a elimina cu totul exagerările vădite din registrul public.

În paginile care urmează ne vom opri asupra câtorva dintre luările de poziție și disputele consumate în cercurile intelighenției, debateri de idei ce aveau drept subiect central influența greacă asupra spațiului românesc.

Un interesant moment în analiza „chestiunii fanariote” l-au constituit *Memoriile* principelui Nicolae Suțu, redactate în această perioadă. Chiar dacă au fost publicate mai târziu, ele dezvoltă sentimentele și atitudinile care animau la acea vreme opinia publică românească. În plus, ne arată și un alt punct de vedere decât cel obișnuit și care trebuie luat în considerare, măcar din considerente ce țin de pluralismul discursului. Paginile *Memoriilor* sunt, e drept, viciate de calitatea autorului de fiu al ultimului domn fanariot din Moldova, născut și educat el însuși la Constantinopol, într-o atmosferă tipic fanariotă. Pe de altă parte, să nu uităm că

¹⁰ Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, apud Georgeta Antonescu, *Aron Densușianu*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, p.102.

¹¹ Din punct de vedere teoretic și metodologic, se poate sesiza o apropiere tot mai accentuată de ideile apusene. Influența istoriografiei franceze (unde coexistau două orientări principale, una narativă, apropiată de romantism, și alta filosofică) a fost determinantă mai ales pentru moldovenii și muntenii, în vreme ce ardelenii preferau sugestiile metodologice și istoriografice germane. Pe lângă predispoziția romantică, prezentă la majoritatea istoricilor români din a doua jumătate a secolului XIX, semn al unei certe lipse de maturizare, se face simțită, mai ales în ultimul sfert de veac, și o atracție către pozitivismul lui Auguste Comte, către istoria civilizației și naturalism.

¹² Vezi Toader Nicoară, *Anti-Greek and Anti-Phanariot Discourse in Romanian Society at the Dawn of Modern Ages (17th-18th Centuries)*, în *Creating Hungarian and Romanian Identities*, p. 136 (neavând acces la varianta tipărită, am consultat articolul de pe Internet, unde nu se menționează anul și locul apariției volumului în cauză). Credem că sentimentele antifanariote nu au fost domolite după domnia lui Cuza, cum sugerează distinsul autor, ci abia la finalul secolului XIX, odată cu apariția unui „celălalt” mai potrivit pentru coagularea solidarităților naționale. Evreul a preluat multe din acuzațiile aduse fanariotului (grecului), depășindu-l atât cantitativ (statistic), cât și calitativ în discursul public românesc, ceea ce a slăbit sensibil presiunea exercitată asupra fanariotismului.

principele s-a identificat total, după 1821, cu interesele țării, așa cum subliniază singur în paginile *Memoriilor*, oferindu-și serviciile competente domnilor pământeni. Tocmai această „natură dublă” a autorului dă un plus de interes scrierii sale, alături de aticismul convingător, de voluptatea sa de a întoarce o problemă pe toate părțile. Oricum, prin faptul că s-a depărtat de tradiția marilor boieri, care obișnuiau să-și însemne doar „cursul anilor”, Nicolae Șuțu ocupându-se de economie politică, de statistică, elaborând numeroase proiecte de reformă de care țara avea nevoie, a demonstrat cu prisosință că se poate adopta noilor cerințe și că poate fi un modern, în adevăratul sens al cuvântului¹³.

Din partea acestui „fanariot întârziat”, cum îl numește Georgeta Penelea Filitti, avem încă o confirmare (dacă mai era nevoie) a valului de repulsie și indignare stârnit de fanariotism în opinia publică prin deceniul VI al veacului trecut¹⁴. Pe când se puneau problema alegerilor domnești în Principate, la 1858, el scria lui Alexandru Moruzi Zvorișteanu, afirmând că, dintre toți aspiranții la tron, „cei mai inteligenți sunt grecii”, dar a te opri asupra unuia dintre ei „ar însemna să jignești grav sentimentele opiniei publice”¹⁵. O „partidă fanariotică” ca în vremea lui Nicolae Bălcescu nu mai exista, în schimb se manifestau unii oponenți ai reformelor și ai Unirii, chiar dacă aceștia nu au reușit să-și articuleze, cum scria Sorin Alexandrescu, un discurs cultural coerent; eșecul lor făcea operațional un singur discurs, cel în sprijinul reformelor și Unirii, susținut de întreaga intelighenție¹⁶.

Chiar așternerea pe hârtie a gândurilor sale referitoare la fanarioți (capitolul LV al lucrării formează un appendice, datat 1857 și intitulat *Despre fanarioți*) era prilejuită, cum amintea erudita editoare a *Memoriilor*, de recrudescența sentimentelor antifanariote din Principate, explicată prin emoția și teama prezente între români, ca nu cumva să asiste la o revenire a domniilor fanariote. Trăind atâta vreme printre români, autorul pare să înțeleagă „înfierbântarea” și temerile firești ale acestora, dar nu poate accepta „patima” și „lipsa de judecată” ale publiciștilor străini care s-au asociat acestei campanii.

¹³ Cf. Al. Zub, *A scrie și a face istorie (istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Edit. Junimea, 1981, p. 61. Vezi și Andrei Pippidi, *Nicolas Soutzo (1798-1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes” (infra: RESEE), VI, 1968, p. 313-338.

¹⁴ Autorul însuși se lovise, la începuturile carierei, de ostilitatea unor boieri români, dar până la urmă a reușit să răzbată, căci avea „dreptatea” de partea sa. Nu fără dificultate însă, căci vremea fanarioților trecuse și, odată cu ea, și posibilitatea ca etnicii greci, fie ei cu o aleasă instrucție, să obțină facil poziții însemnate în stat; din această perspectivă, chiar visul său din 1858-1859, de a ajunge la cârma țării (deși nu o spune explicit), era, fără îndoială, o mare himeră.

¹⁵ *Documentes greco-roumains. Le fonds Mourouzi d'Athènes*, volum îngrijit de Florin Marinescu, Georgeta Penelea Filitti, Anna Tabaki, Atena, 1991, p. 262, apud Georgeta Penelea Filitti, *Un fanariot întârziat în Memoriile Principelui Nicolae Șuțu, mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, Edit. Fundației Culturale Române, 1997, p. 21.

¹⁶ Cf. Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Edit. Univers, 1999, p. 23.

Nicolae Suțu avea de ce să fie iritat. Apăruseră, în special în mediul francez, câteva lucrări (Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855, și Edgar Quinet, *Les Roumains*, în «Revue des deux mondes», partea I în numărul din 15 ianuarie și partea a II-a, cea în care abordează și chestiunea fanariotă, în numărul din 1 martie 1856) ce criticau fără menajamente Vechiul Regim, amintind și de ultimii domni fanarioți, astfel că principele se simțea direct atins și considera normal și oportun să riposteze.

În *Memorii* se apleacă, între altele, chiar asupra termenului „fanariot”, și o face cu vădită iritare¹⁷. Definiția pe care o dă este pe cât de simplă și clară, pe atât de cuprinzătoare: „Sub numele de fanarioți, după cartierul constantinopolitan al Fanarului, era desemnată elita familiilor grecești care, dintr-un interes comun și național, se stabiliseră în capitala Imperiului și au avut șansa să fie ridicate la demnitatea domnească în Principate”¹⁸. Aceștia au dus, vreme de două secole, greutatea politicii externe otomane și, ne spune memorialistul, cu toate circumspecția stăpânilor turci, „au contribuit din plin la avântul națiunii grecești subjugate”; nu în ultimul rând, subliniază avantajele create pentru religie și instrucție, pentru „spiritul național” și „dorința de eliberare”¹⁹.

Mult mai interesantă este demonstrația sa cu privire la rolul jucat de fanarioți în Principate, unde memorialistul este dublat de un avizat economist. El susține că domni fanarioți adunau, din gestionarea Principatelor, un venit de trei ori mai mic decât cel actual, în condițiile în care, după ce făceau față cheltuielilor publice, dăruiau sau înzestrau țara cu așezăminte „de utilitate incontestabilă”: apeducte, fântâni, școli, tipografii, spitale, coduri de legi, toate acestea cu „un scop patriotic”. Mai mult, dintre familiile fanariote care au ajuns pe tronul Țărilor Române, scrie principele, abia puține mai posedă „câteva proprietăți modeste”, din excedente ori din căsătorii. Dar ce sunt toate acestea, continua el, pe lângă colosala avere strânsă de Mihail Sturdza, în calitate de domn regulamentar, care, în cei 15 ani de domnie liniștită, nu a reușit să ridice decât o fântână la Socola? La fel, Alexandru Ghica fusese sărac lipit înainte de tron, dar familia sa a scăpat definitiv de sărăcie după doar patru ani de domnie²⁰. Chiar dacă ascendența scriitorului îi anulează întrucâtva spiritul de obiectivitate, apreciem retorică sa aproape fără cusur, și trebuie să-i dăm dreptate atunci când unele adevăruri devin evidente, precum cele privind faptele „bune” ale domnilor fanarioți, izvorâte din cultura lor religioasă și

¹⁷ Nu pentru tarele regimului, de care pare conștient, dar pe care caută să le înțeleagă și să le explice, ci datorită originii sale și, decurgând de aici, criticilor directe, comentariilor insinuante ori privirilor cu subînțeles care l-au urmărit, cu siguranță, mai toată viața.

¹⁸ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 250.

¹⁹ *Op.cit.*, p. 250-251. Nicolae Suțu susține deci teza beneficiilor aduse de către fanarioți națiunii grecești în formare, idee care, interesant, după ce a fost una marginală în istoriografia elenă vreme de un veac și jumătate, în timpul din urmă câștigă numeroși adepți.

²⁰ *Op. cit.*, p. 251.

medievală, ori afirmația cu privire la corupția celor de la putere, fenomen ce nu a dispărut odată cu Vechiul Regim.

În finalul disertației, Suțu îi acuză direct de minciună „cu bună știință” pe „utopiștii” care, susținând aservirea țării de către fanarioți, nu fac decât să elimine trei veacuri din istoria Moldovei²¹. Explicația urmează imperturbabil: înainte de a avea domni fanarioți, Moldova a fost aservită turcilor prin forța celui mai tare și prin „preponderența” asupra unui stat „slab și istovit”; țara avea și până la veacul XVIII garnizoane turcești la hotarele sale, iar atitudinea discreționară a Porții față de autoritățile statului datează mai dinainte. Chiar dreptul pe care și l-a arogat puterea suzerană de a numi domni greci, scrie el cu spirit evident partizan, „spune mai mult decât toată arguția sofisților” și demonstrează că, de fapt, „fanarioții n-au fost cauza, ci consecința aservirii Principatelor”²².

Alte afirmații sunt mai lipsite de echilibru și trădează perspectiva personală, pătimașă din care privește autorul evenimentele. După ce admite reversul medaliei, faptul că de numele fanarioților s-au legat noțiunile de „viclenie, prefăcătorie și intrigă”, el observă vicii identice și la români, generate de aceeași cauză: prezența apăsătoare a turcilor. Chiar dacă vechiul regimul „nu era fără îndoială făcut pentru a asigura nici independența, nici progresul, nici drepturile Principatelor”, el subliniază exagerat că majoritatea principilor greci s-au ambiționat să-și sacrifice interesul personal „gloriei și binelui țărilor a căror conducere le-a fost încredințată”²³, argumentând prin existența variatelor reforme luminate, prin aprobarea de către Adunarea obștească a măsurilor domnești și prin caracterizările favorabile domnitorilor în cronicistica moldavă.

²¹ Ideea era continuată, între alții, de N. Iorga, în textele sale de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor. În *Cultura română supt fanarioți*, București, Socec, 1898, N. Iorga confirmă interpretările curajoase ale unei serii de cărturari (Alexandru Papadopol-Calimah, C. Erbiceanu, V. A. Urechea, A. D. Xenopol, etc.), care introduseseră noi standarde și concepții în judecarea influenței grecești și a epocii fanariote. Savantul se vedea în postura unui distrugător de mituri, declarând ferm, încă de la început: „am intenția să reabilitez pe fanarioți, să fac figuri stimabile din stigmatizații manualelor”. N. Iorga demonta sau nuanța, rând pe rând, miturile prezente în istoriografia română (pe care le găsea în număr de 9), considerând că imaginea negativă, promovată în special de călătorii străini, poate fi explicată prin spiritul occidental din acele vremuri, dominat de reformă și de lupta ideologică împotriva despotismului. Lucrurile erau subliniate din nou, cu mai multă maturitate, în monumentală sa exegeză, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I-II, București, 1901 (noi am consultat ediția de la finele deceniului 7: București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1969). Participând la concursul pentru premiul Academiei, scrierea era respinsă de comisia strânsă în jurul lui B. P. Hasdeu și V. A. Urechia, cu argumentul că autorul ar fi trebuit să analizeze exclusiv operele redactate în limba română, ceea ce spune multe despre percepția asupra epocii fanariote.

²² *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 252.

²³ *Op. cit.*, p. 253.

Nicolae Suțu polemizează aprins cu autorii amintiți anterior: Elias Regnault²⁴, a cărui identitate i se pare suspectă, bănuind că altcineva se ascunde în spatele numelui, și Edgar Quinet, ginerele cărturarului moldovean Gh. Asachi. Primul autor francez atacă dur, în spiritul timpului²⁵, atât pe grecii din Constantinopol în totalitatea lor²⁶, reformele fanariote (se oprește îndelung asupra măsurii lui Constantin Mavrocordat de desființare a robiei, „invenție monstruoasă a geniului fanariot”, menită a sfârâma rezistența boierilor autohtoni)²⁷, cât și pe ultimii domnitori („arendăși, călăi în haine de mătase... persecutori nemiloși, hoți nerușinați”)²⁸. Critica vitriolantă a francezului este respinsă cu indignare de principele memorialist care găsește nimerit a amesteca și politica Franței în răspunsul său: „Toți contemporanii știu că familia Suțu a fost patronată de Franța sub regimul imperial...”²⁹

Edgar Quinet³⁰ sublinia, la rându-i, în lucrarea sa consacrată românilor³¹, nocivitatea regimului fanariot, cutremurându-se de grozăviile de nedescris ale

²⁴ Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, Editura „Paulin et le chevalier”, 1855. O traducere apărea în capitala Moldovei, în anul următor: Elias Regnault, *Istorie politică și socială a Principatelor Dunărene*, traducere de Ioan Fătu, Iași, Tipografia „Buciumul român”, 1856. Pentru o analiză a acestei lucrări și a impactului său, vezi A. Pătroaie, *L'activité philo-roumaine d'Elias Regnault*, în „Mélanges de l'école roumaine en France”, XI, 1933, p. 3-45.

²⁵ Regnault își bazează afirmațiile pe textele lui Marc Philippe Zallony, *Les Phanariotes*, Marsilia, Imprimerie d' Antoine Ricard, 1824, M. Desprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în «Revue des deux mondes», 1 ianuarie 1848, J.A. Vaillant, *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or Ardaliens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844, t.2.

²⁶ Pe grecul constantinopolitan, un parazit (*graeculus esarientes*), îl compară cu evreii evului de mijloc în privința stării de degradare „civilă și morală”. Acest „înjosit, obraznic, răpitor fanariot”, pentru a avea un nume, l-a împrumutat de la un cartier constantinopolitan, ne spune autorul (Elias Regnault, *Istorie politică și socială*, p. 70-71).

²⁷ *Ibidem*, p. 84-85.

²⁸ Francezul lăsa să-i scape și mici ironii la adresa megalomaniei boierilor fanarioți și a vestimentației lor (*ibidem*, p. 79-80).

²⁹ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 254.

³⁰ Edgar Quinet, *Les Roumains*, în «Revue des deux mondes», numerele din 15 ianuarie 1856 (p. 375-408) și din 1 martie 1856 (p. 5-49). Articolul era publicat imediat împreună cu alte articole în volumul omonim, dedicat memoriei fiului său vitreg, George Moruzi, Bruxelles, 1856 (pentru fragmentul *Le Phanar*, vezi p. 83-92). Simultan apărea traducerea românească (*Românii Principatelor Dunărene*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1856), care nu cuprindea decât o parte a lucrării franceze (în schimb, erau atașate câteva pagini în care se cinstea memoria fiului vitreg al scriitorului, nepotul lui Gheorghe Asachi, dispărut prematur, la frageda vârstă de 16 ani). Doi ani după dubla alegere a lui Cuza, la 1861, era publicată și partea secundă, *Românii. A lor istorie*, în „Almanah de învățătură și petrecere”, XX, p. 9-28, îngrijită de Gh. Asachi, care semna și o prefață.

³¹ Cf. T.G. Djuvara, *Edgar Quinet philo-roumain*, Paris, Belin Frères, 1906, p. 21. Broșura apăruse cu ocazia centenarului scriitorului francez, celebrat la Paris, fiind, în fapt, un extras din conferința pe aceeași temă rostită de dr. T. G. Djuvara la Ateneul din București, la 20 februarie 1903. Interesant, lucrarea, un fel de comentariu al textelor lui Quinet referitoare la români, nu abordează fragmentele în care era incriminată epoca fanariotă.

vremii respective³². „Cititorul nu mă va sili, sper – scria cu evident talent literar istoricul francez – să-l plimb un secol și jumătate prin grozăviile Fanarului, prin care se înțelege sistemul de arendare a provinciilor moldo-vlahe unor venetici greci, a căror principală sarcină era de a smulge de la popor tot ce putea da în aur și sudoare stăpânului său”³³. Scriitorul explica în termeni plastici și mecanismul numirii domnilor fanarioți de către Poartă, al străngerii averilor și, în final, al spolierii acestora de către birocrăția otomană, pentru ca ciclul să reînceapă, cu același fanariot sau cu „altul mai sărac” chiar decât predecesorul său³⁴.

Susține, nu fără o ușoară ironie, că, deși contemporanilor le părea că domniii greci „par a devora țara”, ei sunt, în fapt, „trimiși ai Providenței”, câtă vreme au extenuat fizic și moral poporul român, silindu-l a progresa „fără știrea lui”; societatea, din care s-a ales „praful și pulberea”, a fost împinsă astfel „să ia calea reformelor sociale”³⁵. Abia înlăturarea „pietrei de pe mormânt” în 1821 a dus la descoperirea variatelor aspecte ale acestei „barbarii merovingiene”. Cârmuirea fanariotă, constata prietenul românilor³⁶, este singura care nu a fost apărată de nimeni, singura nereabilitată și singura care „a stârnit tuturor aceeași ură”, despre ea neavând curaj să vorbească nici cei care „trăiesc de pe urma moștenirii ei”³⁷.

Nu știm dacă principele era vizat personal și direct de aceste opinii, dar cert este că ele i-au prilejuit în scris reacții de-a dreptul fierbinți. El răspundea că fanarioții au îndulcit de fapt, ca „personalități îmbibate de precepte creștinești”, sălbăcia turcilor; amintește, în sprijinul tezei sale, relatarea călătoriei la Sevastopol a filoelenului Maynard, publicată de Al. Dumas, și omagiul adus de acesta grecilor, pe nedrept ajunși „țapi ispășitori”, căci Fanarul ar fi „sanctuarul în care s-au păstrat geniul și limba greacă”³⁸.

Rolul *Memoriilor* lui Nicolae Suțu nu trebuie exagerat, pentru că, publicat târziu în limba franceză, textul a avut o circulație restrânsă; nu putem vorbi, așadar, de un impact serios asupra istoriografiei române. Totuși, opiniile lui, chiar formulate sofistic, nu pot fi ignorate și, exceptând locurile unde, deranjat de criticile interminabile ale contemporanilor, devine prea ofensiv, sesizăm multe

³² Noi am folosit ultima ediție românească, Edgar Quinet, *Opere alese*, traducere și selecție de Angela Almaș, volumul II, București, Editura Minerva, 1983. Aici articolul poartă titlul *Români. Reorganizarea provinciilor dunărene* (p. 291-365), cu secțiunea *Fanarul* (p. 338-343).

³³ Edgar Quinet, *Opere alese*, p. 357.

³⁴ Istoria acelor timpuri îi părea francezului asemeni unei cronici medievale, „care se mărginește a aminti de grindină, de furtună ori de ciumă” (*Ibidem*, p. 358).

³⁵ *Ibidem*, p. 358-359. „Oamenii aceia minunați i-au lăsat poporului român un firicel de viață, doar atât cât să poată răsufla”, mai scria ironic autorul.

³⁶ Să nu se înțeleagă faptul că publicistul francez nutrea sentimente negative la adresa grecilor. Dimpotrivă, era un mare admirator al civilizației grecești. E. Dentu, un apropiat al acestuia, își amintea de cuvintele și emoțiile profunde cu care Edgar Quinet aborda „ce grand sujet, Hellas”. Într-adevăr, publicistul dovedea o apropiere aproape mistică de eroismul grecilor antici (vezi Edgar Quinet, *Vie et mort du génie grec*, Paris, E. Dentu éditeur, Librairie de la Société des gens de lettres, 1875, p. 85) și prețuia lupta pentru independență a urmașilor lor moderni.

³⁷ Idem, *Opere alese*, p. 358.

³⁸ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 255.

puncte comune cu exegezele secolului XX. Pe de altă parte, trebuie remarcată tendința intelighenției de la noi de a accentua ritmul educației în spirit naționalist, în primul rând prin gazete, publicații independente și conferințe³⁹, epoca fanariotă avându-și rolul ei, bine delimitat și deosebit de stabil, în atelierul de construcție și definire a identității naționale, până târziu, la începutul secolului XX, căci, în pofida mutării câtorva accente spre finele veacului XIX, percepția influențelor grecești și a fanariotismului înregistra inerții greu de depășit.

O altă interesantă dispută a avut drept protagoniști pe G.G. Papadopol și Gh. Sion, totul pornind de la discursul profesorului elen⁴⁰, rostit la Atena, în vara lui 1859, tradus și publicat în același an la București de A. Tambacopol⁴¹, în contextul evoluțiilor delicatei probleme orientale și a tentativelor de apropiere politică între Grecia și Principate. Cum arăta traducătorul în *Prefață*, cuvântarea, care contribuia la „întărirea relațiilor dintre națiunile greacă și română”, fusese publicată în Grecia și în alte țări, bucurându-se pretutindeni de o „bună primire” din partea publicului⁴².

Autorul își explica subiectul ales, o premieră de altfel în istoriografie, prin legăturile de rudenie, prin suferințele și speranțele comune ale celor două popoare, dar și prin interesele politice: „fiindcă de câțiva ani circumstanțele au schimbat relațiunile acestor popoare și din această cauză multe evenimente s-au interpretat rău din ambele părți, ori din rea voință sau ignoranță ... și aceasta este de mare vătămare pentru adevăratele interese ale amândurora”⁴³. El își propunea a nu cădea pradă „pasiunilor politice”, promițând auditoriului și cititorilor că va avea în vedere numai binele celor două națiuni.

Despre epoca domniilor fanariote („perioada predominanței eline”) Papadopol afirmă că a adus mutații importante asupra elenismului din Principate, dar și asupra autohtonilor: „prin biserică, prin guvernământ, prin litere, prin mulțimea coloniștilor și încuscirii, valachii se transformară în adevăr”. Avem de-a face cu o viziune pan-elenistă, devreme ce autorul subliniază că, luând drept sursă publicația lui Carcalechi (București, 1842), grecii din Principate ar însuma cam o treime din totalul familiilor menționate, iar numărul ar trebui să fie în realitate chiar mai mare, dacă se ține cont de tendința de românizare a numelor, survenită după 1821⁴⁴. Exagerările lui Papadopol pot fi puse pe seama dorinței sale de a arăta cu orice preț că bunele raporturi dintre greci și români sunt o necesitate, determinată,

³⁹ Mirela Luminița Murgescu, *In search of the Perfect Citizen. Official discourse in the Romanian Schools*, în RESEE, XXXIII, 1995, nr. 1-2, p. 71.

⁴⁰ Istoric de profesie, G.G. Papadopol era autorul unei erudite și voluminoase *Istoriei a lui Grigorie al V-lea, patriarh al Constantinopolului și campion al Revoluției grecești* (în limba greacă), bine primită de publicul elen.

⁴¹ Traducerea realizată de A. Tambacopol, directorul unei școli grecești din București, a avut o bună circulație (deși nu era scutită de greșeli, unele grosolane, netrecute în erată) și purta titlul *Discurs pentru elenismul între valachi rostit de G.G. Papadopol*, București, Tipografia Națională a lui Iosif Romanov, 1859.

⁴² *Op. cit.*, p. 3.

⁴³ *Op. cit.*, p. 5.

⁴⁴ *Op. cit.*, p. 52.

pe lângă istoria și interesele comune, de afinități lingvistice și chiar genetice, dar credem că ele țin și de un procedeu narativ des folosit în literatura vremii, menit a sensibiliza auditoriul și cititorii (care trebuiau să se regăsească în discurs) pentru a-i păstra alături până la finalul expunerii.

Asupra domnilor fanarioți el extinde genul de percepție critică pe care o întâlnim accidental și în istoriografia română a perioadei, pentru ca mai apoi, prin interpretările lui V.A. Urechia, C. Erbiceanu, A.D. Xenopol și N. Iorga, să devină curentul dominant. Ca atare, o perspectivă echilibrată, care recunoaște că „dintre domnii elini și boieri, nu puțini erau, și uneori de nevoie, răpitori, vicleni, abuzatori”, dar, ducând ideea până la capăt, subliniază că nu ar trebui ca doar „dominației elene” să i se impute „corupțiunea politică și morală”; drept sprijin pentru atitudinea sa aduce atât *Omiliile* patriarhului Nifon, cărturar care, cu un sfert de mileniu în urmă, semnala aceleași probleme, cât și realitățile măsurilor pozitive luate de unii domnitori greci, precum Constantin Mavrocordat⁴⁵.

Amintește apoi de numele sonore ale dascălilor Academii domnești, de tipografiile la care apăreau numeroase cărți grecești și își invită conaționali să nutrească sentimente de recunoștință față de români, pentru că aici s-ar fi conservat „studiul elenei și speranțele patriei”, iar acestora din urmă (românilor) le recomandă circumspecție față de tezele „reacțiunii” care susțin că elenismul este dușmanul națiunii române. Mai interesant pare însă faptul că profesorul grec pare a-și fi asumat ideile pașoptismului românesc cu privire la contribuția nefastă a elenismului asupra culturii române și a stagnărilor înregistrate în acest registru, dar vede aici o lege obiectivă a naturii, căci „oriunde sunt două filologii, cea mai bună, după drept cuvânt, predomină asupra celei mai ordinare”⁴⁶.

Pe ansamblu, deși a fost vehement criticată pentru unele exagerări și poziții care nu erau, la vremea aceea, compatibile cu spiritul culturii române, lucrarea lui G.G. Papadopol poate fi privită azi drept o premieră pentru istoriografie, tema fiind reluată, un demisecol mai târziu, la un alt nivel de rigurozitate și cu mijloace mai sofisticate, de Demosthene Russo. În ciuda acelor defecte evidente, discursul ar fi putut constitui un interesant punct de plecare pentru cercetătorii români ai evului fanariot, dar timpul nu oferea încă disponibilități de investigare fără patimă.

Textul lui Papadopol era atent recenzat de Gheorghe Sion, un cărturar care s-a remarcat ca un bun cunoscător de limbă greacă, instrument ce se dovedea indispensabil aplecării cu profesionalism asupra trecutului imediat⁴⁷. Folosindu-se

⁴⁵ *Op. cit.*, p. 54 și 55.

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 61, 64 și 56.

⁴⁷ A studiat elena cu un dascăl grec, Logadi, „după preceptele faimosului Corai”, perfecționându-și cunoștințele primite de la mama sa, Eufrosina Schina, fiică de eterist, venită în Moldova „cu haremul lui Suțu”. Cf. Gh. Sion, *Suvenire contimpurane*, București, Edit. Academiei, 1888, p. 320-321 și 374. Nu a beneficiat de o instrucție organizată, căci a urmat doar două clase la Colegiul Sf. Sava din București, după care a fost nevoit să plece la Iași (1842), unde își găsisse un post de copist, apoi de funcționar la guvern; în ceasurile libere audia sporadic cursurile Academiei Mihăilene. Chiar atunci, la vârsta de 20 de ani, mânat de „exemplele de virtuți”, prezenta manuscrisul

de cunoștințele de limbă greacă, Gh. Sion tradusese în 1859 opera lui Dionisie Fotino, *Istoria vechii Dacii, adică a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei*, lucrare apărută în trei volume la Viena, în 1818-1819, care mergea până spre finele veacului XVIII, astfel că se familiarizase într-o oarecare măsură cu problematica fanarotismului și a influențelor grecești⁴⁸.

Deși Gh. Sion considera „interesant din multe puncte de vedere, erudit și serios” proaspăt apărutul *Discurs* al lui G.G. Papadopol, înțelegea să-l amendeze punct cu punct, publicând o recenzie în „Revista Carpaților”. El pare conștient de efortul de reconciliere a istoriei, întreprins de cărturarul elen, și de faptul că situația încordată afecta negativ raporturile dintre două popoare creștine cu interese atât de apropiate, dar nu trece cu vederea exagerările din paginile broșurii. Apelează la o mulțime de exemplificări și citate din textul recenzat, totul constituindu-se într-o severă critică adusă, în cele din urmă, istoriografiei elene, reprezentată în acest caz de G.G. Papadopol.

Sesizează o anumită tendință pan-elenistă a conferențiarului, atunci când acesta vorbește despre romanitatea balcanică, și se miră „sincer” de construcția unui text („în adevăr nu înțelegem asemene idei bizare”) care, în ciuda erudiției autorului, dovedește numeroase și grave scăpări. Sion renunță gradual la tonul condescendent și devine vehement la adresa acestor aserțiuni, subliniind: „nu ne place a vedea oameni învățați desfigurând adevărul cu argumente sucite, nu ne place, curat vorbind, a vedea pe greci voind să ne facă a crede că noi românii suntem greci”. Mai departe se miră, din nou retoric, de raționamentul folosit de Papadopol când îi numește pe vlahii balcanici (cuțovlahi) eleni și când acesta susține că introducerea creștinismului la români s-a făcut prin medierea elementului grecesc⁴⁹.

În privința influenței culturale grecești este la fel de ferm; comparând slavonismul cu elenismul, ajunge la concluzia că „pentru cultura limbii, pentru demarcarea naționalității noastre”, au fost „tot atâta de fatală și una și alta”. Alte critici acide sunt generate de ideea de înrudire lingvistică între limba română și limba greacă, de observația prezenței elenismului chiar și înainte de veacul XVIII și mai ales de pasajul în care autorul grec „glorifică elenismul între români”. Comentând cu obidă ultima idee, Gh. Sion devine neiertător și constată că intrigile

traducerii din limba greacă a dramei eroice *Ahile*, de Athanasie Christopoulos, propunând Secretariatului de Stat al Moldovei tipărirea ei, după ce asigură „cinstita cenzură” că nu cuprinde decât „închipuiri de fapte a vestiților eroi elini”. Aceasta este ocazia pe care tânărul Iordache Sion a folosit-o pentru a intra în literatură, căci lucrarea apărea în rafturile librarilor în anul 1843 (Cf. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 785), cu sprijinul lui Mihail Kogălniceanu.

⁴⁸ Titlul dat de Sion traducerii era *Istoria generală a Daciei, a Țării Munteniei și a Moldovei*, și apărea în trei volume la București, Tipografia Națională Iosef Romanov et Companie, 1859. El a oferit traducerea spre publicare și redacției revistei ardelenice „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, care și publică în același an o parte a lucrării (nr. XXII, 1859, p. 321-323, 328-330, 335-337, 344-345).

⁴⁹ Gh. Sion, *Elenismul și românismul*, în „Revista Carpaților”, 1860, nr.1, p. 188.

și corupția fanariote nu pot fi motive de glorie națională, căci pentru acestea „nu pot avea destule blesteme nici chiar românii de astăzi”, recomandând tăcerea în locul unor asemenea aserțiuni care vin în contradicție cu „amorul” pentru români pe care autorul îl proclamă⁵⁰.

Partea în care Papadopol tratează epoca fanariotă, destul de echilibrat scrisă, cum am arătat mai sus, pare, în opinia lui Gh. Sion, cea mai nocivă, căci „istoria este atât de desfigurată, logica atât de întortocheată” încât autorul îi pare a fi mai curând un diplomat din Fanar, decât un istoric care se dorește obiectiv. Sunt condamnate ideea că domniii fanarioți au conservat autonomia țărilor și aprecierile la adresa culturii grecești din Principate. Cum poate fi așa, se întreabă Gh. Sion, când tocmai fanarioții au desființat oastea pământeană, au sporit tributul și „au corupt și demoralizat sufletul și inima României”, iar limba greacă „a ucis naționalitatea română”⁵¹? Patetismul cărturarului moldovean merge mai departe, subliniind apăsător că nu cu astfel de suvenire”, nici cu „astfel de cinisme” se poate atrage simpatia românilor.

Totuși Sion face distincția – atât de des întâlnită în epocă, de la istorici de calibru ca Nicolae Bălcescu până la marginali ca C.D. Aricescu – între fanarioți și elenismul Greciei moderne, cea de după 1821, la care privește cu plăcere, sau între grecii constantinopolitani și cei „din Grecia”. Autorul recenziei se bucură de „fericirea” la care a ajuns Grecia modernă (independența), de locul său în arena internațională și chiar de poziția preeminentă a limbii elene⁵². Românii sunt „destul de luminați” astăzi, scria Gh. Sion în încheiere, pentru a recunoaște faptul că în chestiunea orientală două națiuni pot juca un rol determinant: românii și grecii. De aceea, apelului „din partea Greciei” trebuia să i se răspundă cu demnitate, fără a se uita realitatea că, dată fiind situația Imperiului Otoman, „toți avem aceeași soartă”⁵³.

Gh. Sion se specializase, într-un fel, în critica fanariotismului, sub toate aspectele sale. La 1871 se îndatora să răspundă discursului de recepție la Academie al lui Petru Poenaru⁵⁴, care, la rândul-i, deplângea „implantarea grecismului în pământ românesc”⁵⁵, dar observa, cum nimeni nu o făcuse până atunci⁵⁶, partea de

⁵⁰ *Ibidem*, p. 190-193. De asemenea, fanarioții au primit acuzații chiar de la cetățenii statului elen, așa încât nu vede utilitatea textului semnat de Papadopol, în forma în care a fost publicat: „Elenii, adevărații greci, cari și ei au fost victime ale fanarioților, privesc cu amărăciune la răceala sau antipatia ce le arătăm” (p. 186).

⁵¹ *Ibidem*, p. 193.

⁵² *Ibidem*, p. 195.

⁵³ *Ibidem*, p. 201.

⁵⁴ Petru Poenariu, *George Lazăr și școala românească (memoriu). Discurs de recepție la Academie, cu răspuns de G. Sion, în ședința din 8 septembrie 1871*, București, 1871.

⁵⁵ Conform viziunii lui Petru Poenariu, fanarioții preconizau, înainte de toate, distrugerea spiritului public al românilor, alegând drept mijloace de realizare a acestui scop dezbinarea boierilor, încurajarea imoralității publice și, cu deosebire, „susținură disprețul limbii naționale, în gradul cel mai insultător onoarei și demnității românești”. *Ibidem*, p. 14.

vină ce revenea turcilor care anulasera dreptul de autonomie „prin călcarea tractatelor” și numiseră „administrațiunea greacă din Fanar”⁵⁷. Poenariu nota, inspirându-se din celebrul Del Chiaro, influențele dezastruoase ale sistemului de guvernământ introdus de greci⁵⁸, dar, spirit echilibrat, parcă în contra epocii sale, ținea să explice cauzele degenerării grecești sub stăpânirea otomană, „în proporțiunea greutăților și barbariei care apăsa pe capul lor”, dat fiind faptul că „de când încetaseră a mai fi o națiune ... contactaseră acele obiceiuri de corupțiune și de supunere servilă, care sunt nedespărțite de asemenea stare de sclavagiu”⁵⁹.

Gh. Sion îi răspundea noului coleg în aceiași termeni, specifici vremii, amintind că românii au pierdut, în vremea fanarioților, prestigiul politic și conștiința națională, ajungând o „populație mizerabilă în exploatarea discreționară a străinilor”. Degradarea morală era, spre sfârșitul acelei perioade, atât de semnificativă, scrie memorialistul, încât școlile grecești de la noi, deși funcționau pe banii românilor, nu aveau drept scop răspândirea luminilor, ci slava pan-elenismului și emanciparea Greciei; ele apelau la „cele mai infernale mijloace” pentru a preveni și înăbuși orice „manifestațiune de spirit românesc”⁶⁰.

La rândul-i George Barițiu, publicist complex și îndrumător cultural de calibrul, cu studii la Blaj, apoi la Cluj, s-a remarcat în epocă drept un fervent critic al fanariotismului și al înrâuririi grecești⁶¹. Ardeleanul face un pas înainte legând cauzal Bizanțul de evul fanariot, deoarece descoperă în civilizația bizantină sâmburele răului, transmis Principatelor prin intermediarul fanariot. Ideea nu era tocmai nouă, dar trebuie recunoscută lui Barițiu o anumită paternitate și mai ales „meritul” de a o fi conceptualizat și afirmat mai clar decât colegii de generație de peste munți. O evoluție firească, în fond, câtă vreme autoritatea corifeilor Școlii Ardelene rămăsese neștirbită⁶², iar concepția acestora anula practic, prin chiar specificul scriiturii, orice element pozitiv al civilizației născute pe malurile Bosforului.

Cărturarul transilvan stabilise raporturi strânse cu personalități din Principate (Ion Heliade-Rădulescu, C.A. Rosetti, C. Bolliac, Aaron Florian, Eftimie Murgu, etc.), împărțind din ideile, temerile și proiectele fraților de dincoace de Carpați,

⁵⁶ Vezi și Gh. Potra, *Petrache Poenaru. Ctitor al învățământului în țara noastră*, București, Edit. Științifică, 1963.

⁵⁷ Petru Poenariu, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁸ Proaspătul academician se sprijinea și pe opusculul scris de Gh. Lazăr în 1820, dar publicat la Buda abia în 1826, după dispariția autorului, anume *Povățuitorul tinerimii*. Textul compara pe greci cu un „nor de lăcuste” ce au venit peste „lanurile de grâu curat”, au stricat legile și moravurile țării și, știind „a se lingări către români”, i-au făcut pe aceștia să se împotrivescă chiar folosirii limbii străbune (p.16).

⁵⁹ Petru Poenariu, *op. cit.*, p. 14.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 39, respectiv 45.

⁶¹ Vezi Ștefan Pascu, *George Bariț, mentorul presei românești*, în „Academica”, 1992, II, nr. 7, p. 19.

⁶² G. Barițiu fusese influențat în special de Petru Maior, cu a sa *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Cf. Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, Edit. Dacia, 1970, p. 115.

chiar dacă se face simțit un anume decalaj temporal. Astfel se explică și seria de articole din foaia lui Barițiu, dedicate Bizanțului, epocii fanariote și Greciei moderne, care au intrat în atenția noastră⁶³.

Scriitura lui este în general clară și energică, autorul găsiindu-și vocația în ziaristica culturală și istorico-politică pe care a slujit-o cu demnitate aproape jumătate de veac⁶⁴, dar rămâne evidentă perspectiva naționalistă exagerată (perfect scuzabilă în mediul transilvan, atât de restrictiv) ce va provoca, de altfel, și conflictul de după 1869 cu membrii Junimii, pe care îi va acuza de „cosmopolitism”⁶⁵.

Într-un articol dedicat fanarioților și publicat în revista *Astrei* („Transilvania”), pe care o edita din 1868⁶⁶, apelând la un procedeu tehnic mai puțin utilizat în spațiul românesc, George Barițiu intra în rolul unui analist al epocii fanariote care se declara și se dorea obiectiv, afirmând că nu trage concluziile de la început, așa cum se face îndeobște, ci abia la finalul expunerii, după ce va fi recurs la surse grecești sau filoelene (căci cele autohtone puteau fi suspectate de „judecare cu patimă”), dar și la „experiența proprie de ani treizeci și cinci”. Cititorului i se lăsa ultima alegere, posibilitatea de a aprecia dacă înrâurirea fanarioților „a fost una fericită sau, din contra, funestă pentru națiunea română”, dacă ei „au făcut bine sau rău” și, prin urmare, „dacă merită respectul și mulțumirea sau, din contra, disprețul și urgia”⁶⁷. Promisiunea autorului era încălcată în chiar primele rânduri, căci se foloseau termeni duri, însă deja obișnuiți și caracteristici tuturor abordărilor românești ale acestui subiect, înfierându-se atât fanarioții cât și „spiritul fanarotismului”.

Publicistul transilvan se considera „bine informat” asupra istoriei fanariote și realităților din Moldova și Țara Românească, unde – ne spune el – „destui oameni” susțineau regândirea chestiunii fanariote; aceștia cred că fanarioții merită recunoștință pentru școlile create în Principate, pentru „gradul de cultură” și pentru mijlocirea contactelor culturale cu Europa de Apus, dar și pentru probleme concrete, ca sprijinirea intereselor țărilor la Poartă, evitarea anexării lor de către Austria (după pacea de la Carlovitz) ori pentru rezistența la propaganda iezuită⁶⁸. De altfel, pe întreaga întindere a articolului, Barițiu îi compară pe fanarioți cu iezuiții, atât în privința receptării lor de către cei cu care au intrat în contact, cât și a

⁶³ Începutul era făcut de un obscur articol de istorie ecleziastică, *Paralele istorice care încep după sinodul I ecumenic de la Niceea și merg până la dezbinarea definitivă a Bisericilor* („Transilvania”, anul III, nr. 13 din iulie 1870, p. 152-154), unde decadența morală și violența deveneau pilonii centrali pentru caracterizarea Bizanțului.

⁶⁴ Vezi Vasile Curticăpeanu, *Activitatea istorică a lui George Barițiu*, în „Memoriile Secției de științe istorice a Academiei”, 1987, 12, p. 17-27.

⁶⁵ Cf. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 78.

⁶⁶ George Barițiu, *Momente din istoria fanarioților*, în „Transilvania”, anul IV, nr. 6 din 15 martie 1871, p. 61-64, nr. 7 din 1 aprilie 1871, p. 73-76 și nr. 8 din 15 aprilie 1871, p. 89-92.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 62.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 61.

consecințelor acestor contacte, observând că rolul celor dintâi a fost mult mai nociv. Spre a descifra însă epoca, ardeleanul opera o incursiune în istoria bizantină, legând destinul aristocrației bizantine (laice și ecleziastice) de al celei fanariote și explicând ce înțeleg „daco-romanii” prin numele de fanarioți: familiile nobile grecești care au scăpat cu viață „de sabia lui Mahomed II în 1453”⁶⁹.

Pentru istoria „fanarioților moderni”, aristocrație pe care o împărțea în trei straturi, politică, economico-administrativă și ecleziastică, el apelează la scriitorii greci ca Marc Philippe Zallony, germani sau francezi. Le recunoaște fanarioților merite în emanciparea propriei etnii, amintind înființarea și dotarea școlilor, scăderea presiunii otomane asupra poporului și înregistrarea de „cunoștințe moderne” obținute în voiajurile occidentale⁷⁰.

Tot de influență bizantină, ne spune G. Barițiu, este și concepția politică a prinților din Fanar, care vedeau în Țările Române doar mijlocul prin care se putea ajunge la restaurarea Imperiului Bizantin și la alungarea turcilor „până la Eufrat”. De altfel, și fanarioții, în virtutea lui *Jus virtuale*, considerau Principatele – cum o făceau, pe un alt palier, și maghiarii – provincii ale Imperiului Bizantin, câștigate cu sute de ani înaintea turcilor⁷¹.

Dar ce a determinat inițiativa publicistică a lui Barițiu și mai ales virulența gazetarului? Pana îi fusese provocată de apariția unui articol în publicația constantinopolitană „Neologos” în care, potrivit redactorului ardelean, se făcea apologia rolului civilizator al elementului grec în Țările Române⁷². La conținutul articolului amintit se adăuga și disprețul lui Barițiu pentru „apărătorii fanarioților” de peste munți și pentru „fanarioții cei numeroși” din Transilvania. Obsedat de viitorul românismului, ardeleanul vedea fanarioți peste tot, „cu miile și cu zecile de mii”, după cum se exprima chiar el: în biserică, în administrația publică, în tribunale, în Parlament, în agricultură, în piețe comerciale, în orașe și târguri, în armată și chiar

⁶⁹ *Ibidem*, p. 62. Pătura suprapusă bizantină era, în viziunea lui Barițiu, una „bastardă, destrămată, coruptă”, timpul limitat nepermițând autorului a da exemple din miile de fapte „infame” și „rușinoase” ale reprezentanților acesteia. În continuare apelează, din păcate fără spiritul critic necesar, la „minunatul” text al istoricului englez Edward Gibbon, vorbind de perioadele istoriei romane și bizantine. Opiniile lui Gibbon sunt luate ca etalon, dar Barițiu afirmă că a apelat și la alți istorici europeni (fără să-i numească), care vorbesc, la rândul-le, „cu mult dispreț și chiar urgie despre lucrurile bizantine”. De fapt, tot articolul nu pare decât o demonstrație care subliniază caracterul negativ al Bizanțului și nocivitatea sa profundă, sub toate aspectele, pentru spațiul românesc. Termeni ca „scârbos desfrâu”, „corupțiune”, „grețoașă umilire”, „Graeca fides nulla fides”, etc., revin cu obstinație și dau măsura lipsa echidistanței cărturarului ardelean, captiv al opiniilor formulate în veacul XVIII, de autori iluminiști ca Voltaire, Montesquieu ori Gibbon sau de cei din Școala Ardeleană, reluate de cercetători moderni ca Hammer-Purgstall.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁷¹ *Ibidem*, p. 89 și 90.

⁷² Articolul era fragmentar redat în „Trompeta Carpaților”, nr. 857 din 1-13 octombrie 1870.

în dinastiile române. „Rău, foarte rău se înșeală aceia care cred că fanarioții nu mai domnesc în Moldova și Muntenia. Spiritul lor domnește pretutindeni”, nota în încheierea articolului, cu totul apocaliptic, George Barițiu⁷³.

*Momente din istoria modernă a Greciei*⁷⁴, publicat la scurtă vreme în aceeași gazetă, era conceput ca o continuare a cercetării dedicate fanarioților. Sunt, practic, două părți ale aceluiași întreg, căci diferă doar accentul; aici autorul întreprindea un excurs în viața culturală și politico-socială a grecilor postbizantini și moderni, de la 1453 la 1821, care, în fapt, putea fi inclus în articolul despre fanarioți. Dacă nu a făcut-o este pentru că ultimul text ar fi afectat serios construcția angajată a primului, căci atitudinea față de cărturarii greci din această perioadă este, în linii mari, favorabilă. Mai mult, tonul la adresa unor familii fanariote – să luăm spre exemplu familia Mavrocordat – este de data aceasta laudativ, în vreme ce în primul text era radical negativ⁷⁵.

Influențat de iluminism, dar și de concepțiile romantismului și liberalismului timpuriu, George Barițiu a reprezentat în scrierile sale ideile fundamentale, naționale și sociale, ale românismului. Ca formație istorică, el aparține istoriografiei romantice liberale⁷⁶, în opera sa aflându-se elemente iluministe din Edward Gibbon, frecvent utilizat în spațiul românesc, Müller, Guizot, Ranke și alții; s-a inspirat mult din lucrările Școlii Ardelene ori din textele romantice ale istoricilor pașoptiști, în special Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu⁷⁷. Ideile expuse în articolele la care am făcut referire trebuie privite în contextul preocupării sale de a da generațiilor viitoare un „nutriment istoric sănătos”, pentru progresul cultural și consolidarea vieții naționale românești⁷⁸.

⁷³ Vezi George Barițiu, *op. cit.*, p. 60 și 90-92. Conform lui Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 115, cărturarul întreprinsese împreună cu Timotei Cipariu o vizită în 1838 în Țara Românească, care i-a influențat decisiv destinul intelectual și formația. Asupra personalității impetuoase a cărturarului și a universului său mental, vezi Ștefan Pascu, *Personalitatea lui George Barițiu*, în „Memoriile Secției de științe istorice a Academiei”, 1987, 12, p. 13-16.

⁷⁴ Vezi George Barițiu, *Momente din istoria modernă a Greciei*, în „Transilvania”, anul IV, 1871, nr. 9 din 1 mai, p. 101-103, nr. 10 din 15 mai, p. 113-116, nr. 11 din 1 iunie, p. 125-128, nr. 12 din 15 iunie, p. 137-139, nr. 13 din 1 iulie, p. 149-150.

⁷⁵ În ansamblu însă, această din urmă scriere este mai puțin originală, autorul preluând, cel mai adesea fără spirit critic, ideile unor istorici apuseni pe care îi și recomanda celor ce „ar dori să-și facă un studiu din istoria emancipării grecilor”: von Gervinus, G. Finlay, Karl Mendelsohn-Bartholdy. Între memorialiștii sau publiciștii greci, îi amintea pe Spyridon Trikoupis, Suțu, Rhizos Neroulos, Th. Kolokotronis, G. Kolokotronis, Germanos, Orlandos, etc., în speranța că cel ce va investiga acest domeniu o va face apelând la cele mai autorizate lucrări. *Ibidem*, p. 150.

⁷⁶ Asupra concepției istorice a cărturarului transilvănean, vezi Gh. Firczak, *Origini și obiective în concepția istorică a lui George Barițiu*, în volumul *In memoriam George Barițiu 1893-1993* (editor Gh. Firczak), Deva, 1993, p. 9-11. Asupra activității sale în această perioadă, vezi Ion Frățilă, *Din activitatea lui George Barițiu între 1867-1893*, în volumul citat, p. 31-33.

⁷⁷ Cf. Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 116.

⁷⁸ Vezi articolul programatic *Istoria noastră modernă*, în George Barițiu, *Studii și articole*, cu prefață de I. Lupaș, Sibiu, 1912, p. 118.

Spre finalul secolului relațiile greco-române intrau într-o evidentă bulversare, iar cultura resimțea și ea replici ale seismului. Contextul politic era dat de complicațiile, problemei macedonene”, așa că nu trebuie să mire tonul ridicat și ascuțimea progresivă a condeiului. În 1890 apăruse în paginile publicației pariziene «Revue de géographie» articolul *Les roumains*, în care autorul anonim („Un Hellène”) declara că nu înțelege „l’ostilité si passionnée des Valaques contre l’hellénisme”, căci niciun motiv de ură nu i-ar diviza pe greci și români, nici conflicte de drepturi, interese naționale, nici amintiri istorice sau ale unor bătălii sângeroase. Premisele pentru o „armonie perfectă” fiind stabilite, ar trebui ca cele două popoare să întrețină raporturi „de sinceră prietenie” în scopul salvării libertății și independenței. Mai mult, istoria aducea mărturie că în cursul vremurilor, grecii au lucrat de-a lungul Dunării în favoarea civilizației și progresului, au ridicat orașe, dar nu au dus o politică de cucerire la nordul fluviului, nici măcar în vremea Bizanțului, iar pericolul otoman i-a unit pe greci (în text, bizantini) și români⁷⁹.

Epoca fanariotă îi părea „Elenului” una de înflorire, pentru care românii ar trebui să fie recunoscători, căci prinții fanarioți au contribuit la organizarea politică a țării, răspândind civilizația și limba greacă, apărând totodată autonomia Principatelor aflată de atâtea ori în pericol. Dacă până aici afirmațiile acestea ar fi trecut aproape neobservate în mediul românesc, în schimb, ideea că imigrația greacă din Principate, de peste un milion de persoane (sic !), a dus la formarea, prin amestecarea cu populația indigenă, a ceea ce autorul numea „l’élément le plus intelligent et le plus sain du pays”⁸⁰ (adică elementul burghez), nu putea fi acceptată cu ușurință de cititorii români. Această pătură ar fi dat, pe lângă numeroși oameni cu stare, literați (Heliade-Rădulescu, Vasile Alecsandri, etc.), politicieni, militari, juriști și diplomați⁸¹. Nu ar trebui uitat, se mai scrie, nici faptul că limba și cărțile grecești „au format” națiunea română și au contribuit la dezvoltarea sentimentului național, deși „azi” aceste lucruri sunt neglijate sau negate cu intenție. Sunt oare românii geloși pe superioritatea recunoscută a grecilor, se întreba retoric autorul, provocând astfel, încă o dată, reacții de cealaltă parte.

Era criticat, între alți istorici români pe care nu i-a numit, Mihail Kogălniceanu, pentru compararea lui Nicolae Mavrocordat cu împăratul roman Nero, deși, credea „elenul”, a fost unul dintre cei mai valoroși domnitori pe care i-a

⁷⁹ Un Hellène, *Les Roumains. Etude ethnographique*, în «Revue de géographie», tom XXVII, iulie-decembrie 1890, p. 185, respectiv 186. Articolul aborda și chestiunea vlahilor balcanici și a „pretențiilor din Macedonia” formulate de români. Autorul considera că cercetările istorice ale grecilor demonstrează că „nu a existat nimic în comun între acești greco-valahi cu populațiile de la nord de Dunăre” (p. 198), afirmație evident condiționată politic care, alăturată ideii că națiunea română se definea ca un „amestec etnologic”, era în măsură a agita puternic spiritele cititorilor români, fie ei istorici sau nu.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 187.

⁸¹ Dacă am compara aceste afirmații cu cele ale lui George Barițiu, care era înspăimântat de mulțimea „fanarioților” din timpul său, observăm similitudini frapante. În orice caz, excludem posibilitatea ca „Elenul” să se fi inspirat din articolele cărturarului ardelean.

avut Valahia, neexistând, bunăoară, termeni de comparație între acesta și Vlad Țepeș („un animal feroce fără asemănare în istorie”) ori alți voievozi medievali⁸².

În aceste condiții, răspunsul venea (în același semestrial parizian) din partea lui A. D. Xenopol, avizat istoric și un bun cunoscător al raporturilor greco-române⁸³. Cum era de așteptat, și articolul său are în centru „chestiunea macedoneană” (pe care o analizează de la divizarea Imperiului Roman)⁸⁴, dar demonstrațiile aduc în prim-plan și elemente privind influența greacă.

După o serie de replici punctuale la afirmațiile pe care le considera jignitoare⁸⁵, Xenopol își canaliza atenția spre epoca fanariotă, susținând că și-a construit fragmentul cu referire la fanarioți pe baza mărturiilor străine (abatele Boscovich, Reicevich, Carra, consulul francez Parrant), căci cele românești ar putea fi bănuite de subiectivism⁸⁶. Procedul fusese folosit și de George Barițiu și era considerat, în acest tip de polemică, cea mai sigură cale de a zdrobi apărarea adversarului. În ce privește politica externă a fanarioților, este de părere că ei și-au apărat tronul împreună cu avantajele imense ce decurgeau din aceasta și nu neapărat autonomia Principatelor, concluzionând în maniera brutală în care începuse: rezultatul domniilor fanariote nu este decât demoralizarea completă a poporului român, sărăcirea și înstrăinarea teritoriului⁸⁷. Încheiere cam aspră (dar în

⁸² *Ibidem*, p. 188-189. În pasajul despre Vlad Țepeș și domniile medievale ai românilor sesizăm tonuri care amintesc de textele autorilor bizantini târzii, pe care „elenul” i-a folosit, cu siguranță. Vezi Leonidas Rados, *Imaginea românilor în scrierile istorice bizantine din veacul al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași”, tom XXXVI, 1999, p. 67-82.

⁸³ A. D. Xenopol, *Les Roumains et les Grecs*, în „Revue de géographie”, tom XXVIII, ianuarie-iunie 1891, p. 38-50.

⁸⁴ După divizarea statului roman, Imperiul Roman de Răsărit a obținut spațiul locuit de romanitatea sud-dunăreană, scria istoricul de la Iași, iar dacă statul de la Constantinopol s-a grecizat, devenind Imperiul Bizantin, faptul are mai ales conotații culturale și nu etnice. Din istorie, Xenopol mai deslușea că provinciile locuite de vlahi s-au detașat de imperiu după 1185, dată de la care nu se mai poate vorbi de raporturi de dependență. Ca atare, scria el, grecii, care se pretind succesorii Imperiului Bizantin, nu pot revendica dominația asupra macedo-românilor, deoarece aceștia au înlăturat dominația bizantină și s-au supus apoi otomanilor (p. 40). Afirmația era, din punctul de vedere al istoriografiei grecești și a mentalului colectiv elen, deplasată, dar ea implica mai mult, credem noi, teritoriul și mai puțin elementul uman. Era dificil, și toată lumea poate vedea de ce, să-i explici unui grec modern că teritoriul natal al vechilor macedoneni și al „cuceritorului lumii”, Alexandru Macedon, nu le aparținea de drept. În plus, comentariul prezenta, în ordonarea logică, o fisură destul de largă, căci era totuși vorba de o „dominație bizantină”, chiar dacă ea fusese înlăturată după data amintită.

⁸⁵ Între altele, istoricul răspundea că secularizarea averilor mănăstirești a pus capăt abuzurilor și imoralității, nefiind o măsură îndreptată împotriva grecilor, și, deși recunoaște prezența unui mare număr de familii grecești în țară, observă just, după opinia noastră, că ei au devenit între timp, „exceleți români” (*ibidem*, p. 44).

⁸⁶ Chiar grecii, amintea Xenopol, condamnă pe fanarioți, așa că nu înțelegea încercarea „elenului” de a-i apăra pe aceștia (*ibidem*, p. 45); în termeni asemănători se exprima Gh. Sion la 1860.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 50.

acord cu direcția generală) pentru cel care este considerat unul din artizanii regândirii epocii respective, mai ales că el însuși ajungea la concluzii diferite în alte lucrări⁸⁸.

În mod natural, aceste exemple de dispute în chestiunea înrâuririi grecești creionează o imagine de ansamblu, identifică unii protagoniști și dau întrucâtva măsura lucrurilor, fără a consuma întregul material istoriografic al unei epoci fecunde în asemenea producții. Perioada de timp scursă de la începutul secolului XX până la primul război mondial nu modifică fundamental percepția acumulată în epoca anterioară, dar impune unele mutări de accent și nuanțări mai evidente, în măsură a pregăti terenul pentru cercetările riguroase din perioada interbelică, concentrate în școli de calibru, precum cea coordonată de profesorul Demosthene Russo, mai puțin expuse sugestiilor din sfera discursului public sau a comandamentelor politice.

The Greek Influence and the Historiographical Debates in Romania in the Second Half of the 19th Century

Abstract

The Greek influence was one of the prevailing subjects for debate in the Romanian society of the second half of the 19th Century, the emphasis being its criticism. On one side, the Greek influence and the Phanariot age were being held responsible for the country's difficulties even 50 years after the Phanariot rule cessation. Moreover, they were being blamed for all the complexes and under-achievements of the Romanians. Prominent Historians such as George Sion, George Barițiu and A.D. Xenopol entered the debate with Greek Historians, their claims based on proof derived from

⁸⁸ În celelalte scrieri era mai nuanțat referitor la evul fanariot, dar sublinia pronunțat nocivitatea influenței culturii grecești. Ideile prezente în *Istoria românilor din Dacia Traiană* erau redate și dezvoltate în lucrarea *Epoca fanarioșilor 1711-1821* (Iași, Goldner, 1892) și în textul publicat cu ocazia serbării școlare de la Iași, prin care se aniversau 50 de ani de învățământ superior în capitala Moldovei (A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885, p. 93-246). A combătut concepția „neistorică” și „nedreaptă” potrivit căreia fanarioșii au introdus jaful generalizat și invita la circumspecție și atenție sporită în judecarea unei epoci. Xenopol credea că „hula cea neagră” asupra veacului fanariot se datora în principal faptului că grecismul nu fusese, ca în cazul culturii slavone, „o simplă suprapunere”, ci, dimpotrivă, „o înădușire” a culturii autohtone, de unde imaginea negativă în mediul intelectual românesc. Rezultatele interferenței culturii grecești erau, în viziunea xenopoliană, dezastruoase: „grecizarea societății înalte”, reprezentată de cler și boieri, întrebuițarea elenei drept „limbă mai nobilă, mai cultă”, renunțarea la „idiomul național”, greșeală făcută chiar de români „dintre cei mai luminați”, cu mintea „aiurită de grecism”, care credeau că limba greacă este o limbă firească pentru poporul român. Istoricul neagă ferm aportul culturii grecești în colportarea filosofiei iluministe, argumentând că aceste idei nu aveau de unde a fi „culese” în limba greacă modernă. În schimb, oarecum contradictoriu, recunoaște rolul grecismului în orientarea societății române spre cultura franceză și în „democratizarea învățământului”. Prin cele două pârgii îndrumate la poporul român sub stăpânirea fanariotă, sublinia el, fanariotismul „a mai răscumpărat întru câțva relele cele uriașe” îndreptate împotriva autohtonilor prin apăsarea politică, financiară și economică și prin stricarea moravurilor (Cf. *Epoca fanarioșilor*, p. 1, 3, 662, 663, 678).

some Western Historians works. Thus they were confident that their texts were beyond any doubt or biased. On the opposite side, the Greek Historians were underlining the importance of the Greek cultural infusion upon the Romanians, the part it played in conveying Western ideas, the useful administration measures undertaken by some Phanariot Princes and all the positive aspects of the Phanariot rule.

The present study tries to draw a general idea, identify the main characters, without claiming to exhaust the subject of the period Historical creation, a very rich one in cultural projects. The period that followed did not change dramatically the perception that had been formed throughout the second half of the 19th Century. It nonetheless tried to shift the focus, in order to prepare the ground for more rigorous research that followed in the inter-war period, actively pursued in renowned Schools such as the one formed around Professor Demosthene Russo, less subject to political or public pressures.